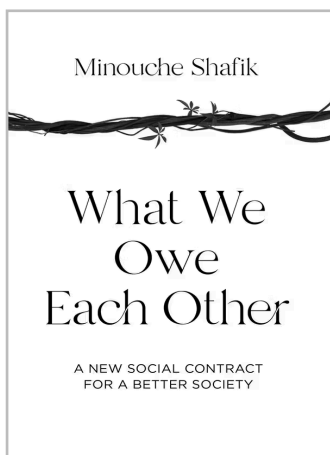

Mitä olemme toisillemme velkaa?

Osmo Tammisalo

Shafik, Minouche. (2021). *What we owe each other: A new social contract for a better society*. Princeton University Press. 256 sivua.

London School of Economics -yliopiston johtaja Minouche Shafik etsii vuonna 2021 julkaisussa kirjassaan *What We Owe Each Other: A New Social Contract for a Better Society* polkua parempaan maailmaan. Perusteluinaan hän käyttää muun muassa valtiota vertailevia laaja-alaisia tutkimuksia. Hänen päätelmänsä ovat tästä huolimatta melko epäkonkreettisia. Maiden välinen vertailu on puutteellinen väline kertomaan syysuhteista, saati antamaan käytäntöön sopivia suosituksia.

Alussa Shafik esittää, että yksi syy joidenkin maiden matalammalle sosiaaliturvalle on kansalaisten ajatus siitä, että hyvinvointivaltion tarkoitus olisi jakaa rahaa rikkailta köyhille. Hänen mukaansa kyse on väärinkäsitykses-

tä: ”Hyvinvointivaltio on kolme neljänestä säästöpossua (yhteistä eri elämänvaiheiden vakuuttamisesta) ja vain yksi neljännes Robin Hoodia (resurssien siirtoa rikkailta köyhille)” (Shafik 2021). Shafik jatkaa, että hyvinvointivaltion vakuutusluonne osuu yksin sen kanssa, että investoiminen omiin kansalaisiin on olennainen osa valtion kasvustrategiaa. Kirjassa on paljon tällaisia luultavasti oikeansuuntaisia ja sinänsä järjekenkäyviä huomioita, mutta jotka ainakin pohjoismaisesta näkökulmasta katsottuna jäävät korusanojen tasolle.

Mitä tänään koulussa opit?

Shafikin maailmanparannusreseptissä koulutuksella on ratkaiseva rooli. Hänen mukaansa jokainen lisävuosi koulutusta on tuonut koulutuksen saaneelle yksilölle kymmenen prosentin tuottovaiikutuksen. Isossa-Britanniassa esimerkiksi jokainen yliopistokoulutukseen sijoitettu punta tuottaa seitsemän puntaa yksilölle ja 25 puntaa valtiolle – korkeampina veroina, matalampina tulonsiirtoina ja vähäisempinä rikoksina. Paikoin Shafik kuitenkin siteeraa syysuhteiden selvittämisen kannalta arvottomia tutkimuksia, esimerkiksi havaintoa siitä, että vanhempien työllisyys on yhteydessä lasten koulumenestykseen. Tässähän kyse ei välttämättä ole syy-yhteydestä.

Shafikin esittämiä lukuja on kritisoitu myös siitä, että firmat saattavat käyttää työnhakijoilla olevia tutkintoja vain työntekijöiden valikoimiseen. Tällöin pelkkä korkeampaan koulutukseen osallistuminen, ei niinkään koulutuksessa opitut asiat, selittäisi yksilön tulojen kasvua. Shafik itsekin myöntää, että suurimmat hyödyt ovat tulleet peruskoulutukseen satsaamisesta. Syyksi hän esittää sitä, että peruskoulutuksen tarjoaminen on halvempaa kuin yliopistokoulutuksen.

Shafikin koulutusshakkutuksesta puuttuu myös länsimaissa tapahtunut viimeaikainen muutos. *Helsingin Sanomat* esimerkiksi helmikuussa 2022 kirjoitti, että ”Suomessa tehdyn tutkimuksen mukaan ammattikoulun valinneet voivat päästä selvästi paremmille tuloille kuin kouluosaamiseltaan, motivaatioltaan ja perhetaustaltaan samanlaiset lukiolaiset” (Puttonen, 2022). Eli kun erot yksilöiden lähtökohdissa otetaan huomioon, ammatillinen koulutus saattaakin johtaa suurempiin tuloihin.

David Goodhart puolestaan kertoo *Head, Hand, Heart* -kirjassaan (2020), että sellaiset työpaikat, joissa edellytetään kognitiivista kyvykkyyttä ja itsenäistä päätöksentekoa, ovat jyrkässä laskussa. Yliopistokoulutettujen sektorin 30 vuoden ajan jatkunut laajentuminen on hänen mukaansa pysähtynyt. Goodhart toteaa, että Isossa-Britanniassa jo kolmannes valmistuneista (graduates) työskentelee – viisi vuotta valmistu-

misen jälkeen – paikassa, jossa tutkintoa ei tarvita (non-graduate jobs). *The Economist* -lehdessä ("Time to end the academic arms race", 2018) todetaankin, että akateeminen tutkinto ei enää tuo samanlaisia tuottoja kuin aiemmin: "Kun yhä useampi nuori hakee tutkintoja, niiden hyödyt sekä yksilölle että hallinnolle ovat alhaisempia." Myös tutkijat Lee Elliot Major ja Stephen Machin (2018) toteavat tämän: "Tutkintoa seuraava suhteellinen palkannousu on laskenut uusimmilla sukupolvilla."

Goodhart (2020) jatkaa: "Ei ole ollenkaan ilmeistä, että valmistuneiden korkeammat tulot johtuvat korkeammasta tuottavuudesta pikemmin kuin sosiaalisista käytännöistä ja perityistä sini- ja valkokaulusväen eroista." Kaiken mittaaminen opintomeriittien perusteella saattaakin johtaa perverssiin lopputulemaan, jossa työtä arvioidaan ja työstä maksetaan sen edellyttämien tutkintojen mukaan eikä työn vaativuuden tai tuottavuuden mukaan. Palkka voi määrittäytyä jopa sen mukaan, miten huonosti tai hyvin yksilö työstään suoriutuu.

Shafik toivoo koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoistamista. Hänen mukaansa tämä on tärkeää erityisesti siksi, että mahdollisuuksien tasa-arvo kykenee vastustamaan trendiä, jossa teknologinen kehitys kasvattaa vain koulutetuimpien tuloja. On kuitenkin huomattava, että pelkkä mahdollisuuksien tasa-arvo – termi, joka pitäisi joka yhteydessä määritellä – ei välttämättä muuta tapaa, jolla teknologia tuloja ja varallisuutta jakaa. Shafik olisikin voinut tuoda selvemmin esille sen, että sosiaaliselle liikkuvuudelle eli sille, miten köyhän perheen lapsi voi nousta sosioekonomisessa asemassa, on mahdoton löytää optimaalista tasoa.

Harva esimerkiksi haluaa täydellisen liikkuvaa maailmaa, jossa kotiolosuhteet eivät lainkaan vaikuta lapsen menestymiseen. Sellainen edellyttäisi lasten erottamista vanhemmistaan, työpaikkojen satumanvaraista jakoa tai vastaavia, sietämättömän ankaria toimenpiteitä. Isossa-Britanniassa vanhempien tulotaso selittää tilastollisesti 50 prosenttia heidän jälkeläisensä tuloista. Tanskassa, Norjassa, Suomessa ja Kanadassa lukema on 20 prosentin luokkaa. Pohjoismaissa sosiaalinen liikkuvuus on siis suurempaa. Isossa-Britanniassa yläluokilla on voimakkaampi motiivi pitää perillisensä korkeammassa asemassa nimenomaan suurten tuloerojen takia.

Kuka maksaa hoidon, kuka valistuksen?

Toinen Shafikin laajasti käsittelemä aihe on terveydenhuolto. Hänen mukaansa olennainen osa yhteiskuntasopimusta on päättäminen siitä, mitkä terveysteknologiset toimet maksetaan "kollektiivisesti". Shafik jatkaa, että kaksi kolmesta kehittyneestä maasta käyttää riippumattomia asiantuntijoita arvioimaan, miten kustannustehokasta mikäkin hoito on. Näiden "hoitoteknologisten arvioiden" avulla luodaan Shafikin mukaan listoja siitä, mitä yhteisestään kassasta maksetaan ja mitä ei.

Teknologisen ja taloudellisen kehityksen myötä listat tehtävistä hoitotoimenpiteistä luonnollisesti muuttuvat. Toistaiseksi suunta on ollut väestön terveyden kannalta myönteinen: sukupolvi toisensa jälkeen on voinut odottaa saavansa parempaa hoitoa kuin vanhempansa. Maailman terveysjärjestö on esittänyt suosituksen, että maan keskitulo henkilölle kohti on sopiva mittari sille, minkä verran lisäelinvuodesta saa koitua kustannuksia.

Shafikin mukaan tämä on hyödyllinen terveyspoliittinen opas. Unkarissa ja Koreassa on esimerkiksi tehty linjauksia, jonka mukaan valtio maksaa henkilölle hoidon, joka tuo tälle yhden lisävuoden hyvää terveyttä ja jonka hinta on kaksinkertainen kolminkertainen keskituloon verrattuna.

Näissä linjauksissa on se etu, että maan vaurastuessa hoidon tasokin oletettavasti paranee. Lisäksi hoitoja koskevien päätösten tekijät saadaan linjausten myötä helpommin vastuuseen ja toimimaan itsenäisesti ilman ulkopuolisen painostuksen, vaikkapa potilasjärjestölobbauksen, vaikutusta. Toki kyse on silti tulkinnanvaraisuudesta. Mitä on esimerkiksi linjauksissa mainittu "hyvä terveys"? Entä minkä verran mihinkin ikäryhmään hoitoa tulee suunnata? Ihmisillä on taipumus pitää nuoriin kohdistettuja hoitoja tärkeämpinä kuin vanhoihin. Mutta kuka saa päättää, milloin se on oikeutettua?

Myös valistus ja ennaltaehkäisy ovat osa terveyteen kuuluvaa yhteiskuntasopimusta. Näiden suhteen olennainen kysymys on: miten yhteiskunnan tulee puuttua siihen, että osa ihmisistä ei harrasta liikuntaa, syö epäterveellisesti, tupakoi tai ei ota lääkkeitään? Missä määrin yksilön on siis itse maksettava oman riskikäyttäytymisensä seuraukset? Taloudellisen kehityksen lisäksi vastaus riippuu siitä, millainen kulloinkin vallitseva poliittinen ilmapiiri on. Hallinnollisin toimin, ylhäältä alaspäin, sitä on vaikea muuttaa haluttuun suuntaan. Tupakoinnin ja alkoholin käytön kustannuksista Shafik kirjoittaa seuraavasti:

Tupakoinnin maailmanlaajuisten kustannusten on arvioitu olevan 1,4 biljoonaa dollaria. Niihin sisältyy biljoona hukattua tuottavuutta ja 422 miljardia hoitoku-

luja. Alkoholien kulutus aiheutti taloudellisia kustannuksia 600 miljardin arvosta keskituloisissa ja rikkaissa maissa. Isossa-Britanniassa ylipaino maksaa julkiselle National Health Service -terveydenhuoltojärjestelmälle (NHS) 5,1 miljardia punttaa joka vuosi, ja laajempien kustannusvaikutusten arvioidaan olevan yli 25 miljardia. Tupakointi maksaa NHS:lle 2,5 miljardia, ja yhteiskunnalle siitä koituu kustannuksia yli 11 miljardia. Briteissä alkoholinkulutus maksaa yhteiskunnalle noin 52 miljardia, josta noin 3 miljardia tulee NHS:lle. (Shafik, 2021, käännös kirjoittajan.)

Hoitokustannukset toisin sanoen rasittavat kansantaloutta ja vievät resursseja muista hyvinvointitoiminnoista. Pitäisikö yksilön maksaa elämäntapataudeista koituvat hoitokustannukset? Pelkkien lukemien perusteella tällaisiin arvokysymyksiin ei voida vastata.

Shafikin oma vastaus on, että yksilölle ei voida säilyttää kaikkia kustannuksia jo sen takia, että on vaikea päättää, millainen käyttäytyminen lasketaan riittävän riskialttiiksi. Onko sitä vaikkapa rasvaisten perunalastujen syöminen, auringonotto tai moottoripyöräily? Viimeksi mainitusta Shafik kirjoittaa, että pakollinen vakuutusotto saattaa olla järkevä keino kattaa riskikäyttäytymisen kustannukset. Syy, miksi samoin ei voida toimia vaikkapa alkoholi- tai huumeriippuvuuden suhteen, on Shafikin mukaan se, että riippuvuus syntyy usein olosuhteista tai taipumuksista, joihin yksilö ei pysty vaikuttamaan.

Tässäkin kyse on tietysti edelleen siitä, mikä on vapaaehtoisista riskikäyttäytymistä ja mikä ei. Eihän moottoripyörällä kaahaava hurjapää valinnut hurjapäisyyden geneejiä. Pitääkö hänen siis maksaa vammoistaan tai vakuutuksis-

taan muita enemmän? Käytännössä yhteiskuntasopimus on sitä, että päättäjät ovat arvioineet, mihin yksilön tulee pystyä ja mitä yksilöltä voidaan olettaa. Tämä analyysi jää Shafikilta aavistuksen kesken. Kyse on paljon laajemmasta asiasta kuin vain terveystyöskäytymisestä. On konkreettisia sosiaalisia ja poliittisia voimia, jotka ylläpitävät yksilön vastuullisuutta. Näiden sosiaalisten ja poliittisten voimien johdosta ihmiset tulevat jatkossakin haluamaan, että heitä pidetään vastuunalaisina.

Tilasin vapauden, vastuu tuli

Liikenneturvallisuudessa – aivan kuten terveystyöskäytymisessä – on siis kysymys poliittisista voimista. Kyse ei ole siitä, että emme osaisi tehdä tarpeeksi turvallisia teitä ja autoja tai että meiltä puuttuisi tietoa hyvästä ravitsemuksesta. Lopulta ratkaisevaa on, millaisen riskin kanssa ihmiset ovat valmiita elämään ja siitä, millaisen hinnan he haluavat turvallisuudestaan maksaa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa noin 30 000 ihmistä kuolee vuosittain liikenteessä. Amerikkalaiset suostuvat elämään tämän verilöylyn keskellä, koska he haluavat autonsa ja vapautensa.

Se, että meitä pidetään vastuullisina ja mahdollisesti rangaistuksenkohteina, on siis hinta, jonka mieluusti maksamme meihin kohdistuvasta luottamuksesta. Yhteiskunta on tehnyt tarjouksen, josta harva haluaa kieltäytyä: ”Jos haluat olla vapaa, ota vastuu.” Tuomarille ei toisin sanoen kannata väittää, että ”en geenieni takia voi olla ajamatta ylinopeutta”, koska silloin menettää varmasti ajokorttinsa. Tässä palataan jälleen kysymykseen siitä, voiko tämänkaltaisen ”pakottaminen” olla reilua niitä kohtaan, jotka eivät hillitse

itseään ja synnynnäisen luontensa takia antavat jatkuvasti periksi kiusauksille.

Kuten todettua, kysymys on lopulta poliittinen: kuinka suuren riskin kanssa olemme valmiita elämään. Se ei ole filosofinen kysymys siitä, onko ylensyöväällä sohvaoperaunalla tai kaahailevalla hurjapäällä jonkinlainen vapaa tahto. Kyse ei ole edes siitä, mikä saa ihmiset käyttäytymään niin kuin he käyttäytyvät. Poliittinen kysymys kuuluu, kuinka paljon riskiä olemme valmiita sietämään voidaksemme säilyttää yhteiskunnan vapauden. Ihmiset pohtivat jatkuvasti toinen toistensa luontaisia kykyjä ja sopivuutta asioiden hoitoon. Lisäksi nyky-yhteiskunnassa oikeutetusti vaaditaan, että jokaisella tulee olla tuoretta tietoa ja kykyä huolehtia niistä asioista, joista haluaa vastuuta.

Shafik pitää verotusta tehokkaana menetelmänä yksilön ohjaamiseen:

Kehittyneissä maissa verotuksen tuoma 10 prosentin hinnannousu tupakassa vähentää tupakan kulutusta keskimäärin viisi prosenttia. – – Jos kaikki maat nostaisivat tupakan, alkoholin ja sokeroitujen virvoitusjuomien valmisteveroa niin, että tuotteiden hinnat nousisivat 50 prosenttia, tällä vältettäisiin yli 50 miljoonaa ennenaikais-ta kuolemaa seuraavan 50 vuoden aikana ja samalla tuotettaisiin yli 20 miljoonaa verotuloa. (Shafik, 2021, käännös kirjoittajan.)

Shafik tällä tavoin vertailee numeroiden avulla, miten yhteiskunnat ovat ratkaisseet yksilön ja auktoriteetin hankalan suhteen. Toisinaan lukemat ovat kiinnostavia, toisinaan etäisiä ja paperinmakuisia. Usein Shafik ei niinkään esitä ratkaisuehdotuksia vaan itse kannattamiaan tavoitteita, joihin pääsemiseksi hänelläkään ei ole

konkreettisia konsteja. Mielipide siitä, mikä on toivottavaa, ei kerro, miten se saavutetaan. Shafik tällä tavoin vertailee numeroiden avulla, miten yhteiskunnat ovat ratkaisseet yksilön ja auktoriteetin hankalan suhteen. Toisinaan lukemat ovat kiinnostavia, toisinaan etäisiä ja paperinmauisia. Usein Shafik ei niinkään esitä ratkaisuehdotuksia vaan itse kannattamiaan tavoitteita, joihin pääsemiseksi hänelläkään ei ole konkreettisia konsteja. Mielipide siitä, mikä on toivottavaa, ei kerro, miten se saavutetaan.

Shafik ottaa kantaa myös alustataloustyöhön. Hänen mukaansa suurempi joustavuus on tuonut joidenkin ihmisryhmien kaipaamaa helpotusta työsitoumusten ja muiden elämäntilanteiden tasapainotteluun. Perään hän on huolissaan siitä, voimmeko samaan aikaan säilyttää joustavuuden hyödyt ja vähentää työntekijälle koituvia riskejä ja epävarmuutta. Shafik (2021) esittää kaksi ratkaisua: ”Voimme joko laittaa työntekijät vakuuttamaan työntekijät suhteessa heidän tekemäänsä työmäärään tai sitten voimme siirtää vakuuttamisen kustannukset yleisen verottamisen piiriin siten, että

jokainen saisi turvaa riippumatta työllistymisen luonteesta.” Shafik esittää ympärilyyryreästi, että lainsäädännön on ohjattava yritykset omaksumaan sellaiset universaalit sosiaalisen vastuun periaatteet, jotka asettavat yritykset keskenään samalle viivalle yhteiskunnan kanssa.

Päätelmässään Shafikilla on kolme periaatetta uudeksi yhteiskuntasopimukseksi. Ensinnäkin kaikille on taattava turvallisuutta ja minimitaso kunnolliseen elämään. Minimitaso saa hänen mukaansa riippua siitä, mihin maalla on varaa. Toiseksi on investoitava maksimaalisesti kyvykkyyteen. Yhteiskunnan on investoitava mahdollisuuksien luomiseen niin paljon kuin se pystyy. Kolmanneksi riskit pitää jakaa tehokkaasti ja reilusti.

On vaikea sanoa, mikä rooli tällaisilla periaatelinjauksilla on. Mitä esimerkiksi tarkoittaa riskien reilu jako tai mahdollisuuksiin maksimaalisesti investoiminen? Yhteiskuntasopimus ei ole optimaalisten ratkaisujen löytämistä. On vain taloudellisia ja poliittisia kompromisseja. ■

Lähteet

- GOODHART, D. (2020). *Head, hand, heart: Why intelligence is over-rewarded, manual workers matter, and caregivers deserve more respect*. Simon & Schuster.
- MAJOR, L. E., & MACHIN, S. (2018). *Social mobility. And its enemies*. Penguin Random House.
- PUTTONEN, M. (1.2.2022). Ammatikoulu voi pohjustaa paremmat tulot elämän aikana kuin lukiossa sinnittely. *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/tiede/art-2000008564745.html>
- SHAFIK, M. (2021). *What we owe each other: A new social contract for a better society*. Princeton University Press.
- TIME TO END THE ACADEMIC ARMS RACE. (3.2.2018). *The Economist*, 426, 16.